

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1976 METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“ • VILNIUS • 1977

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN HISTORY

1976

VILNIUS

1977

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1976

VILNIUS

1977

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1976

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС» • ВИЛЬНИУС • 1977

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Vytautas MERKYS, Vacys MI-
LIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sek-
retorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS,
Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius),
Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pava-
duotoja)

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ. ГОД 1976

На литовском языке

Издательство «Мокслас» ЛитССР, г. Вильнюс, 1977 г.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS. 1976

Redaktorė A. Bendorienė. Viršelis dailininko R. Dichavičiaus. Meninis redaktorius A. Žvilius. Techninė redaktorė A. Vaičiūnaitė. Korektorės: G. Zaščizinskienė, D. Baratinskienė
IB Nr. 1213

Duota rinkti 1977.VIII.4. Pasirašyta spausdinti 1977.XII.14. LV 13049. Popierius: spaudos Nr. 1, form. 70×90^{1/16}. 12,87 sp. l., 16,53 apsk. l. l. Tiražas 1500 egz. Kaina 2 rb 50 kp. Leidykla „Mokslas“, Vilnius, Sierakausko g. 15. Spausdino „Vaizdo“ sp., Vilnius, Strazdelio g. 1. Užsakymo Nr. 2476.

M $\frac{10604-227}{M 854(10)-77}$ Z-77

© LTSR MA Istorijos institutas, 1977

UDK 9(474.5)

AGRARINIS KLAUSIMAS LIETUVOJE 1905—1907 m. REVOLIUCIJOS METU

(PAGRINDINĖS VALSTIEČIŲ JUDĖJIMO KRYPTYS
IR AGRARINIAI REIKALAVIMAI)

LEONAS MULEVIČIUS

Nagrinėjama tema pirmiausia liečia valstiečių ir žemės ūkio darbininkų agrarinį judėjimą bei jų reikalavimus, partijų, dvarininkų ir caro valdžios pozicijas bei taktiką valstiečių agrariniu klausimu. Revoliucijos metu svarbiausias buvo žemės klausimas. Partijos ir socialinės grupės labiausiai skyrėsi pagal požiūrį į valstiečių mažžemiškumą ir dvarininkų žemėvaldą.

Daugelis tų klausimų Lietuvos istoriografijoje jau tyrinėta. A. Tyla plačiai išnagrinėjo valstiečių dalyvavimą revoliucijoje ir dvarų darbininkų streikus¹. Minėtas autorius, J. Komodaitė ir kiti² skyrė nemažą dėmesį įtakingiausioms kaime partijoms, ypač Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) veiklai ir taktikai. A. Tyla gana detaliai išnagrinėjo 1905 m. valstiečių reikalavimus. Kur kas daugiau medžiagos yra apie valstiečių reikalavimus per revoliucijos atoslūgį. Tik statistiniu metodu galima nustatyti, kokius reikalavimus valstiečiai kėlė dažniau, kurie iš jų vyravo. Tai A. Tylos darbe neišaiškinta. Istoriografijoje yra paminėtos valdžios ir dvarininkų priemonės revoliucijai kaime slopinti. Liko visai netyrinėta dvarininkų pozicija žemės klausimu.

Norint pratęsti minėtų problemų tyrimą, pirmiausia reikia nustatyti vyraujančias valstiečių judėjimo kryptis bei rūšis. Nors A. Tyla valstiečių judėjimus pagal jų rūšis suskirstė į lenteles-sąrašus, tačiau pirminė medžiaga neapibendrinta: nenustatyta nei bendras judėjimų skaičius, nei jų kiekis rūšimis. Tai nesunku padaryti, panaudojus minėtas lenteles. Antras mūsų uždavinys — išaiškinti, kokius agrarinius reikalavimus kėlė valstiečiai per visą revoliucijos laikotarpį, kurie iš tų reikalavimų vyravo. Trečias uždavinys — išaiškinti, kokias pozicijas užėmė Lietuvos dvarininkai, — bus sprendžiamas kitame straipsnyje.

¹ Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968.

² Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, 1887—1920, t. 1. V., 1971, p. 123—226; Vederaitė D. Agrariniai klausimai V. Mickevičiaus-Kapsuko raštuose 1905—1907 m. Rusijos buržuazinės-demokratinės revoliucijos metais.—Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai. Ekonomika", t. 4, sąs. 1. V., 1963, p. 5—18.

Pasirinkdami tiriamąjį objektą, mes atsižvelgėme ir į tai, kad tiems patiems klausimams daugiausia dėmesio skyrėme darbuose apie valstiečių judėjimą ir agrarinį klausimą revoliucijos išvakarėse³. Šis straipsnis yra tų darbų tęsinys.

Be minėtų darbų, temą liečianti kita literatūra nurodyta A. Tylos knygoje. Papildomai paminėtinas A. Falkovič straipsnis⁴.

Pagrindiniai mūsų šaltiniai — partijų ir grupuočių programiniai dokumentai, valstiečių sueigų nutarimai, priesakai ir skundai Dūmos atstovams ir pačiai Dūmai. Dauguma šaltinių skelbti periodikoje ir atskiruose leidiniuose. Statistiškai apibendrinome medžiagą, liečiančią valstiečių nutarimus, priesakus, skundus ir laiškus, kuriuos jie nusiuntė II Valstybės dūmos atstovams. Šių dokumentų beveik neišliko. Tačiau apie 500 jų anotuota spaudoje arba rankraščiuose. Tai unikalūs šaltiniai. Lietuvos valstiečiai I ir II Dūmos atstovams nusiuntė daugiau kaip 800 priesakų. Gerokai mažiau nutarimų ir prašymų jie nusiuntė tiesiog Dūmai. Iš visos Rusijos II Dūmai buvo nusiųsta 711 nutarimų, o iš Kauno ir Vilniaus gubernijų — tik 13 (agrarinio klausimu) nutarimų⁵.

1. Pagrindinės valstiečių judėjimo kryptys

A. Tylos duomenimis, nuo 1905 iki 1907 m. vidurio Lietuvoje įvyko 939 valstiečių ir dvarų darbininkų judėjimai, o su judėjimais prieš degtinės monopolius (duomenys apie pastaruosius negalutiniai) — 1059 judėjimai (žr. 1 lentelę). Be to, 1906—1907 m. 45 valsčių valstiečiai (duomenys taip pat negalutiniai) boikotavo žemėtvarkos komisijų rinkimus⁶.

Absoliučiai vyravo politinės judėjimo rūšys (mitingai ir demonstracijos, mokyklų ir valsčių valdybų sudemokratinimas) — 59,3% visų judėjimų. Antidvarininkiniame judėjime diduma jų buvo dvarų darbininkų streikai — 34,7%; pirmajam socialiniam karui priklausę judėjimai — daugiausia dėl žemės — sudarė tik 6% visų judėjimų. Apskritai vyravo politinis anticarinis judėjimas, priskirtinas pirmajam socialiniam karui. Tai būtų dar ryškiau, jei būtų galima nustatyti dalyvių kiekį. Nors kartais tie patys žmonės dalyvaudavo kelių rūšių judėjimuose, tačiau galima tvirtinti, kad politiniai judėjimai, palyginus su streikais, buvo stambesni. Streikuose vargu ar dalyvaudavo vidutiniškai daugiau kaip po 20—30 žmonių.

³ Mulevičius L. Lietuvos valstiečių judėjimas 1864—1904 metais. — Kn.: Jučas M., Mulevičius L., Tyla A. Lietuvos valstiečių judėjimas 1861—1914 metais. V., 1975; Mulevičius L. Agrarinis klausimas Lietuvoje 1905 metų revoliucijos išvakarėse. — „Lietuvos istorijos metraštis, 1975 metai“. V., 1976.

⁴ Фалькович С. М. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в Королевстве Польском в революции 1905—1907 гг. — «Ученые записки Института славяноведения Академии наук СССР», т. 12. М., 1956, с. 103—173.

⁵ Нильве А. И. Приговоры и наказания во II Государственную думу. — «История СССР», 1975, № 5, с. 99, 104.

⁶ Tyla A. Min. veik., p. 187—188.

Politinis judėjimas buvo trumpalaikis: 1906 m. jis labai susilpnėjo, o 1907 m. jau nebuvo nė vieno kolektyvinio politinio judėjimo. Nors 1906—1907 m. vyravo antidvarininkinis judėjimas, bet ir jis buvo silpnėjęs, negu 1905 metais.

Daugiausia judėjimų kilo Šiaulių (164), Panevėžio (130), Vilkaviškio (116), Marijampolės (103) ir Ukmergės (101) apskrityse — 614 judėjimų, arba 65,4% visų judėjimų. Užnemunėje absoliučiai vyravo dvarų darbininkų streikai, o vidurio ir šiaurės rytų rajone daugiausia buvo politinių judėjimų, todėl galima teigti, kad pagal dalyvių skaičių pirmavo pastarasis rajonas, nors pagal judėjimų skaičių, tenkantį 10 000 valstiečių, pirmą vietą užėmė Užnemunė (žr. 2 lentelę).

Kodėl Lietuvoje 1905 m. vyravo politinis, o ne agrarinis judėjimas, kuris buvo stiprus per visą poreforminį laikotarpį? Politinis valstiečių aktyvumas parodė, kad palaipsniui brenęs valstiečių judėjimas, revoliucijos paveiktas, žengė į aukštesnę pakopą. Politinį aktyvumą žadino ir nacionalinis judėjimas, kuris buvo jo neatskiriama dalis. Antidvarininkini, nukreiptą prieš feodales liekanas, judėjimą silpnino kapitalizmo išsigalėjimas žemdirbystėje. Veikė ir subjektyvūs faktoriai. LSDP buvo Vakarų Europos socialdemokratų įtakoje. 1905 m. joje buvo išsigalėjusi oportunistinė kryptis. Revoliuciniai elementai sustiprėjo tik rudeniop. Bet ir tuomet LSDP nepavyko išplėsti prasidėjusio partizaninio judėjimo. Jos vadovai daugiausia dėmesio kreipė į politinę kovą. Jie stengėsi sulaukyti valstiečius nuo dvarų puldinėjimo ir dvarininkų žemės išdalijimo. RSDDP ir LSDP nariai ir nepartiniai darbininkai bei inteligentai kaime vykdė agitaciją. Plito kalbos apie dvarų dalijimą. Tačiau LSDP spaudoje dvarų parceliavimas ir dvarininkų žemėvaldos likvidavimas, kaip praktinis to meto klausimas, buvo iškeltas tik 1906 metais⁷. Revoliucijos pradžioje, iki streikų, kol dvarininkai dar nebuvo aktyvūs revoliucijos slopintojai, LSDP taktikai, matyt, turėjo įtakos tai, kad dvarininkai deklaravo, jog ir jie kenčia nuo carizmo priemonių prieš lenkų bajoriją po 1863 m. ir yra opozicijoje.

Revoliucijos metu valstiečiams įtakos turėjo liberalinė buržuazija ir jos partija — Lietuvos demokratų partija (LDP). Ji vadovavo savo iniciatyva įkurtai Lietuvos valstiečių sąjungai. Daugelis LDP veikėjų buvo kilę iš valstiečių. Revoliucija padarė įtaką ir LDP: kairieji jos elementai žadino politinį valstiečių aktyvumą, populiarino Visos Rusijos valstiečių sąjungos „žemės ir laisvės“ šūkį. Tačiau LDP buvo prieš ginkluotą sukilimą, už susitarimą su caru ir bendradarbiavimą su dvarininkais. LDP prieš dvarininkų žemėvaldą pasisakė tiek, kiek feodalinė žemėvalda nesiderino su ūkininkavimu kapitalizmo sąlygomis. LDP nenuėjo toliau kadetinio žemės išpirkimo. Vienas jos lyderių K. Grinius, nors deklaravo, kad „žemė turi prigulėti tam, kuris ją dirba“, ir pasisakė už tai, kad

⁷ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1, p. 143, 145, 160, 171—176; Tyla A. Min. veik., p. 176—181; Vederaitė D. Min. veik.

⁸ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 1, p. 176—177.

reikia nustatyti maksimalų žemės nuosavybės dydį, čia pat tvirtino, kad „naujas teisingesnis žemės valdymas gali pamažu, ramiu keliu įvykti“, ir ramino dvarininkus, kad nėra ko jiems bijoti⁹. LDP įtaka valstiečiams, tęsiantis revoliucijai, mažėjo, o LSDP — didėjo. Tai parodė rinkimai į II Dūmą.

2. Valstiečių agrariniai reikalavimai

Nors 1905 m. Lietuvos kaime vyravo politinis judėjimas, tačiau valstiečių agrariniai reikalavimai buvo vieni pagrindinių valstiečių reikalavimų. Politinio judėjimo ryšį su agrariniais reikalavimais rodo tai, kad sudemokratintos valstiečių valdybos ėmėsi įgyvendinti valstiečių agrarinius siekimus.

Per visą revoliucijos laikotarpį valstiečiai reikalavo grąžinti žemes ir naudmenas, kurių jie neteko, panaikinus baudžiavą, vykdant ne tik 1861 m., bet ir 1864 m. reformą, arba dar baudžiovos laikais. Apie atimtąsias žemes buvo rašoma spaudoje¹⁰. Tokios žemės buvo vadinamos „atréžkais“¹¹. Atimtąsias žemes valstiečiai reikalavo grąžinti 1905 m. pavasario peticijose¹². Apie tai jie rašė 1905 m. pabaigoje valsčių nutarimuose: Šiaulių aps. Jonišio vls. (1905 m. lapkričio 18 d. nutarimas) reikalavo grąžinti miškus ir pievas, kuriomis valstiečiai naudojosi iki 1861 m.; Vilkių vls. Valmantiškių, Zauniškių ir Paliesių k. — grąžinti ganyklas¹³, Taujėnų vls. 160 žmonių reikalavo peržiūrėti „neteisingai padarytas bylas su ponais“¹⁴. Kruopių vls. reikalavo ganyklų, kuriomis naudojosi 20 metų po baudžiovos panaikinimo¹⁵. Atskiri kaimai ar šiaip valstiečių grupės rašė prašymus Dūmai: Kupiškio vls. Kikonijų k. 18 valstiečių prašė grąžinti ganyklas, kurias atėmė grafas Šuazelis de Gufjė, ir skirti ganyklų valdžios miške¹⁶; Kretingos vls. Kvecių k. 23 valstiečiai prašė grąžinti durpynus¹⁷; Pabiržės vls. Kirkilų k. valstiečiai — grąžinti

⁹ Laumės Vaikas [K. Grinius]. Teisingas žemės valdymas Lietuvoje.—„Varpas“, 1905, Nr. 11—12, p. 118—119; Už dvarų žemės išpirkimą LDP pasisakė 1906 m. programoje. Žr. Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. Lwów, 1908, p. 408.

¹⁰ [Bielinis J.] Iš Lietuvos.—„Darbininkų balsas“, 1905, Nr. 5, p. 147—149; Slančauskas M. Iš bežemio užrašų.—„Skardas“, 1907 vasario 8 (21), p. 85—86; Dėdė [Avizonis P.] Subruskim svarstyti žemės klausimą.—„Skardas“, 1907 gegužės 2 (15), p. 268—270; J. Š. A. M. J. T. [Šliogeris J.] Valstiečių atsisaukimas.—„Vilniaus žinios“, 1905 balandžio 2 (15); St[asiūnas] Bronius. Apie žemės klausimą Lietuvoje.—„Saltinis“, 1907 rugpiūčio 13 (liepos 31), p. 515—519.

¹¹ Taurakių sodž.—„Lietuvių laikraštis“, 1905 rugpiūčio 11 (24), p. 524.

¹² Tyla A. Min. veik., p. 181.

¹³ Iš Lietuvos.—„Vilniaus žinios“, 1905 gruodžio 5 (18), Nr. 286.

¹⁴ Taujėnai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1905 gruodžio 1 (14), Nr. 1, p. 13. 1905 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

¹⁵ P. V. [Višinskis P.] Kruopių (Šiaulių aps.) valsčiaus nutarimas.—Ten pat, p. 14.

¹⁶ TSRS CVIA, f. 1278, ap. 1, 1906 m., b. 276, l. 104—105. 1906 m. birželio 15 d. prašymas.

¹⁷ Ten pat, b. 277, l. 61—62. 1905 m. gruodžio 23 d. prašymas.

150 dešimtinių ganyklų¹⁸; Rozalimo vls. 85 buvę valstybiniai valstiečiai skundėsi, kad per 1867 m. iliustraciją iš jų buvo atimta 370 dešimtinių žemės¹⁹; Batakių vls. Traklaukio ir Milgaudžių k. 27 valstiečiai skundėsi dėl atimtų ganyklų²⁰. I Valstybės dūmos atstovai gavo daug laiškų, kuriuose buvo reikalaujama grąžinti miškus ir žemę, kurią dvarininkai atėmė iš valstiečių²¹. II Dūmos atstovui P. Leonui nusiųstuose nutarimuose buvo reikalaujama: Biržų vls.²² — grąžinti valstiečiams servitutus, ganyklas, pievas ir žemės sklypus, kuriuos „dvarai pasisavino daugiausia baudžiamųjų laike“; Šilgalių vls.— iš dvarų pirmiausia paimti, „kad ir išperkant“, tas žemes, kurias dvarininkai apie 1840—1850 m. atėmė iš valstiečių²³. Kitam II Dūmos atstovui A. Bulotai atsiųstuose priesakuose ir skunduose buvo reikalaujama grąžinti atimtus servitutus, ganyklas ir kitas žemes, leisti naudotis ežerais. Tokie reikalavimai minimi 17-oje iš 37 paskelbtų anotacijų²⁴. Į Lietuvos valstiečių kovą dėl atraižų atkreipė dėmesį Laisvosios ekonominės draugijos korespondentai²⁵. Aukščiau minėti valstiečių reikalavimai ir A. Tylos išaiškinti valstiečių susidūrimai su dvarininkais — tai dažniausiai valstiečių judėjimų ir ginčų dėl žemės XIX a. antrojoje pusėje tęsinys.

Valstiečiai tikėjo, kad Dūma gali įgyvendinti jų siekimus. LSDP tas iliuzijas palaikė ir nepanaudojo valstiečių kovos dėl atimtųjų žemių įtraukti juos į aktyvesnius revoliucinius veiksmus. LSDP veikėjai neišvengė tam tikro prieštaravimo. To meto buržuazinėje istoriografijoje įsigalėjo teiginys, kad per 1861 m. reformą valstiečių skirtingą žemėvalda Lietuvoje buvusi gerokai išplėsta. Priklausęs kadetų partijai ekonomistas S. Prokopovičius tvirtino, kad 9-ose vakarų gubernijose buvę pridėta 41% žemės, palyginus su tuo, ką jie turėję iki reformos²⁶. Šia išvada rėmėsi ir V. Kapsukas²⁷, nors jau anksčiau rašė: „Kiek gi pas mus dar ir dabar yra sodiečių vaidų su ponais už ganyklas, už išplėštuosius iš žmonių laukus ir girias, už vadinamuosius servitutus?“ V. Kapsukas buvo už tų žemių grąžinimą valstiečiams²⁸. A. Povylius Dūmoje minėjo M. Muravjovą, kuris, esą, nekęsdamas lenkų dvarininkų, pridėjęs vals-

¹⁸ Ten pat, 1907 m., b. 761, l. 16. 1907 m. kovo 30 d. prašymas.

¹⁹ Ten pat, l. 18. Du 1907 m. balandžio 8 d. prašymai.

²⁰ Ten pat, l. 41. 1907 m. gegužės 8 d. prašymas.

²¹ A. M. [Purėnas A.] Lietuvos valstiečių reikalai ir jų reikalavimai.—„Naujoji gaidynė“, 1906 lapkričio 30 (gruodžio 13), p. 436.

²² Leonas P. Lietuvos piliečių reikalavimai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 gegužės 16 (29), p. 312.

²³ Leonas P. Visuomenės reikalavimai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 balandžio 19 (gegužės 2), p. 263.

²⁴ M. B. [Blūdžius M.] Atstovui Bulotai prisiūsti šioki įstatymai ir skundai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 balandžio 19 (gegužės 2), p. 263—264; Dūma ir Lietuvos reikalai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 gegužės 30 (birželio 12), p. 345—346.

²⁵ Веселовский Б. Б. Западные губернии.—В кн.: Аграрное движение в России в 1905—1907 гг., ч. 1. СПб, 1908, с. 364.

²⁶ Прокопович С. Н. Аграрный вопрос в цифрах. СПб, 1907, с. 5, 8.

²⁷ К а п с у к а с V. Raštai, t. 3. V., 1961, p. 250.

²⁸ Ten pat, p. 25, 42.

tiečiams žemės. Lietuviškame kalbos variante buvo rašoma, kad dėl to daugelis sodiečių turi nuo 20 iki 50 dešimtinių žemės²⁹. A. Povylius nežinojo, kad stambių ūkių buvo daug ir XVIII a., o vykdant reformą, ūkiai nebuvo didinami, tik kai kurie bežemiai gavo nedidelius sklypelius, paskirtus dažniausiai valstiečių bendrai naudojamose kaimo ganyklose. Apie žemės atėmimą — ne tik ganyklų ir miškų, bet ir dirbamos žemės, pievų arba ištisų sklypų — A. Povyliui turėjo būti žinoma iš valstiečių nutarimų bei skundų. Galima pridurti, kad buržuazinės istoriografijos tezę apie tokį didelį valstiečių žemėvaldos išplėtimą ne iš karto atmetė ir tarybiniai istorikai.

1905 m. pavasarį valstiečiai reikalavo tik grąžinti atraižas, palengvinti žemės pirkimo sąlygas. 1905 m. kovo 28 d. Alsėdžių vls. peticijoje Ministrų kabinetui prašoma panaikinti žemės pirkimo suvaržymus, leisti įsteigti vartotojų, žemės ūkio ir kitus ratelius³⁰. 1905 m. vasarą valstiečiai, pirmiausia bežemiai ir mažažemiai, ėmė reikalauti skirti jiems žemės, parceliuoti dvarus. A. Tylos paskelbtais duomenimis, nuo 1905 m. vasaros iki metų pabaigos tokie reikalavimai buvo įtraukti į 20 valsčių ar mažesnių teritorinių vienetų nutarimus³¹. 552 Puponių vls. valstiečiai 1905 m. liepos 10 d. nutarime reikalavo miškus ir žemes, kurias Lietuvoje užgrobusi valdžia, grąžinti Lietuvos piliečiams; žemę išdalyti bežemiams ir mažažemiams, o miškus naudoti lignoninių ir kitų visuomeninių pastatų statybai³². Minėtame Kruopių vls. nutarime, be atraižų grąžinimo, valstiečiai reikalavo duoti bežemiams ir mažažemiams iki 12 dešimtinių žemės. „Tą žemę reikia atimti iš tų, kurie yra ją gavę dykai“. Nutarimuose valstiečiai siūlė privalomai paimti valstybės, majoratų, konfiskuotas bažnyčių žemes ir 1863 m. sukilėlių dvarus, išmarų žemes. Kriukų vls. Stagarių seniūnijos nutarime į nusavinamų žemių fondą buvo reikalaujama, be valstybinių žemių, paimti ir privačias žemes, Krekenavos vls.— bankuose užstatytus dvarus, Vilkijos vls. trijų kaimų ir Šiaulėnų vls.— tuos dvarus, kuriuos dvarininkai išnuomoja, juose negyvena, Švėkšnos vls.— Pliaterio dvarus.

1905 m. gruodžio 14 d. Maišiagalos vls. priimtame nutarime rašoma, jog Steigiamajame susirinkime susirinkia reikalauti, „kad visa žemė, valstybinė, caro šeimos, vienuolynų, cerkvės, bažnyčios, visi palivarkai ir dvarai, miškai, upės ir ežerai pereitų naudotis visai liaudžiai“³³. Nors po žodžių „visa žemė“ yra kablelis, tačiau tolesnis tekstas tik paaiškina, kas įeina į šią sąvoką. Kadangi valstiečių žemė nepaminėta ir naudojimosi sąlygos nepaaiškintos, tai negalima tvirtinti, jog nutarime kalbama apie

²⁹ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1907 год. Сессия 2, ч. 2. СПб, 1907, стлб 634 (заседание 39, 1907, 16 мая); Žemės klausimas.— „Dūmos darbai“ („Skardo“ priedas“, 1907 gegužės 23 (birželio 5), p. 34).

³⁰ Петиция крестьян — «Право», 1905, 1 мая, стлб. 1409; Воробьев Н. Н. Земельный вопрос в заявлениях крестьян и других групп населения.— В кн.: Аграрный вопрос Сб. статей. Изд. 2-ое, т. 1. М., 1906, с. 387.

³¹ Тула А. Мин. veik., p. 181—184.

³² Приговор литовских крестьян.— «Право», 1905, 14 август, стлб. 2591.

³³ Революция 1905—1907 гг. в Литве. Документы и материалы. В., 1961, с. 417.

žemės nacionalizavimą. Kaltinamajame akte nutarimo autoriais ir iniciatoriais buvo laikomi iš vietos dvarininkų kilęs Miškininkystės instituto studentas Eugenijus Kolesnikas, Aleksandras Burbys-Šimkūnas, Maišiagalos amatininkai ir kaimyniniai valstiečiai. Maišiagalos vls. valstiečiai dar revoliucijos išvakarėse prašė jiems skirti arba parduoti dvarų žemę.

1905 m. valstiečiai į žemės fondą dažniausiai siūlė paimti tas žemes, kurios priklausė valstybei arba kolektyviniams savininkams. Jie siūlė taip pasielgti ir su majoratais, nes šie buvo sudaryti daugiausia iš valstybinių žemių ir atiduoti aukštiesiems valdininkams bei kariškiams dovanai. Majoratų nusavinimo reikalavimas buvo labai populiarus ir Lenkijoje. Paimtąją žemę dažniausiai siūloma duoti bežemiams ir mažžemiams už išpirką. Kartais nurodoma, kiek duoti žemės šeimai: ne mažiau kaip po 6—12 dešimtinių. Tokie nutarimai buvo priimti, matyt, aktyviai dalyvaujant sueigose vargingiesiems valstiečiams. Tačiau Lietuvoje buvo nemažai nuomininkų, kurie neturėjo nuosavos žemės ir buvo laikomi bežemiais. 1905 m. pabaigoje buvo sudarinėjami bežemių, norinčių gauti žemės, sąrašai³⁴.

Žemės klausimą aktyviai svarstė 1905 m. lapkričio 21—22 (gruodžio 4—5 d.) Vilniuje įvykusio Lietuvių suvažiavimo delegatai. Kalbėjo bežemiai, mažžemiai, ūkininkai. L. Girus informacijoje³⁵ iš maždaug 30 oratorių paminėti tik penki: „Zikus, ūkininkas iš Trakų pav. Kruonio valsč., išdėstė reikalavimus link girių ir žemės išdalinimo tarp žmonių [...] Ūkininkas Šliogeris³⁶ sakė, jog [...] valdžia turi atiduoti ir užimtas žemes; taip pat ir dvarponiams ne tik kad nereikia išmokėti atimant nuo jų žemę, bet jie da turi žmonėms sodiečiams išmokėti už jų nuoskaudas, vargus. Kun. Aleksandravičius kalbėjo [...], jog prijaucia tam žemės padalinimui [...] Žemės nuo dvarų išgavimui patarė vienytis į savitarpines pašalpos draugijas, dedant akcijas, tokiu būdu išpirkdinėti žemę. Dar vienas kunigas kalbėjo apie tai, jog žemė turi būti duota visiems tiems, kas nori dirbti ir tiek, kiek apdirbs savo šeimynos spėkomis. [...] Kalbėjo ir vienas dvarponis nuo Alsėdžių (įgaliotas alsėdiškių, čia atvykusių nuo valsčiaus) lietuviškai, išreikšdamas ir tą nuomonę, kad žemė būtų tautos nuosavybe“. Iš tų pastabų gana neaiškios lieka kalbėjusiųjų pozicijos. Jų pasisakymai buvo nekonkretūs, deklaratyvūs. Todėl netikėta autoriaus išvada: „Vieni (dauguma) reikalavo, kad visa žemė [...] būtų visai tautai (autonomiją iškovojus) atiduota, kad ji duodama būtų tikėtai tiems, kurie ją dirbs patys — ir tik tiek, kiek galės išdirbti savo šeimyna be samdininkų. Kiti stovėjo už tai, kad žemė būtų nuosavybė to, kas dirba“. Populiarūs reikalavimai nebuvo pakankamai aiškiai suformuluoti,

³⁴ Tyla A. Min. veik., p. 178—179, 185.

³⁵ L. G. [Gira L.] Lietuvių suvažiavimas Vilniuje.—„Vilniaus žinios“, 1905 lapkričio 22 (gruodžio 5); lapkričio 23 (gruodžio 6).

³⁶ Tai, matyt, pasiturintis valstietis, 2-os Panevėžio vartotojų draugijos narys Jonas Šliogeris. 1905 m. jis rašė, kad dėl emigracijos trūksta darbininkų, pigūs žemės ūkio gaminiai. Todėl sunku sumokėti nuomą ir darbininkams algas. Esanti sunki ir ūkininkų, ir darbininkų padėtis.—J. Š. A. M. J. T. Valstiečių atsisaukimas.—„Vilniaus žinios“, 1905 balandžio 2 (15); J. Š. ir J. Ž. Valstiečių atsisaukimas.—„Vilniaus žinios“, 1905 kovo 12 (25).

o kai kurie kalbėjusieji demokratinį žemės valdymo pertvarkymą siūlė atidėti vėlesniam laikui — „autonomiją iškovojus“. Konkretesnė L. Giros pastaba, kad „visų kalbų prasmė buvo nepasikakinimas dabartine tvarka, dabartiniu žemės valdymu. Oratoriai ūkininkai palietė savo kalbose, teisingiau sakant, skunduose ant vargo ir priespaudos, servitutus, ganyklas, majoratus, miškus, vandenį, seniau buvusias vienuolynų ir bažnyčių žemes. Vis girdėjai — mažai žemės — pramisti negalima“.

Nors revoliucija 1906 m. kaime susilpnėjo, tačiau valstiečiai tebereikalavo žemės. Apie tai jie rašė priesakuose I Valstybės dūmos atstovams. Panevėžio, Zarasų, Ukmergės ir Kauno aps. bežemiai keliolikoje laišku su daugybe parašų reikalavo žemės „tame krašte, kur jie gyvena“ ir suteikti piniginę pašalpą ūkio įrankiams įsigyti. Mažžemiai reikalavo pridėti po 7 dešimtines žemės, palengvinti žemės nuomą, sumažinti žemės kainas. Priesake iš Suvalkų gub. rašoma, kad reikia atimti valdžios, vienuolynų, bažnyčių ir didžiųjų dvarininkų žemes ir perduoti jas mažžemiams ir bežemiams valstiečiams, išskirstyti kaimus viensėdžiais, steigti bankus, kurie tarpininkautų perkant žemę. Vienas Panevėžio aps. valsčius reikalavo majoratų žemę pigiai parduoti mažžemiams ir bežemiams³⁷. Iš Alantos vls. atstovai gavo du nutarimus. Vieną, 1906 m. birželio 5 d., pasirašė ūkininkų įgaliotiniai. Jie siūlė „imti priverstinai žemę iš dvarininkų, užmokant už žemę tiek, kiek iš tikrųjų ji verta“, padėti išskirstyti į viensėdžius. Antrąjį nutarimą (birželio 6 d.) atsiuntė 80 bežemių. Jie reikalavo „žemės ir laisvės“, „teisingo tarp bežemių ir mažžemių žemės padalinimo, kuri bus atimta už teisingą atlyginimą iš dvarininkų ir didžiažemių valstiečių“. Žagarės pavargėlių šelpimo draugijos 1906 m. birželio 4 d. visuotinio susirinkimo 38 dalyviai reikalavo bežemiams ir mažžemiams atiduoti valdžios, vienuolynų, bažnyčios ir didžiųjų dvarininkų žemes³⁸. Krekenavos vls. valstiečiai savo rinkikams įteiktuose reikalavimuose Dūmai rašė, kad nebūtų daroma kliūčių perkant žemę, duoti išpirktinai žemės iš konfiskuotų po 1863 m. dvarų³⁹. Pinaivos vls. bežemiai prašė įstatymais skirti žemės, nes ji nereikalinga valstybei, bažnyčiai ir vienuolynams, kurie, kaip ir dvarininkai, žemės nedirba. Vilkaviškio aps. mažžemiai reikalavo dvarus, kurie baudžios laikais buvo sudaryti kaimų vietoje, o vėliau perėjo į kitas rankas, priverstinai išpirkti, o majoratus išdalyti mažžemiams ir bežemiams be jo atlyginimo⁴⁰.

„Vyriausiasai Vilniaus gubernijos valsčių rinkimo komitetas“ II Dūmos rinkimų išvakarėse rašė⁴¹, kad didžiausi valstiečių priešininkai dvarininkai stengiasi sukliudyti išrinkti Dūmon tokius, kurie nori apkarpyti

³⁷ A. M. [Purėnas A.] Lietuvos valstiečių reikalai ir jų reikalavimai, p. 435.

³⁸ Valstiečių nutarimai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1906 birželio 15 (28), p. 346—347.

³⁹ Rinkimai „Dūmon“.—„Vilniaus žinios“, 1906 kovo 21 (balandžio 3).

⁴⁰ Tyla A. Min. veik., p. 189, 190.

⁴¹ „Broliai valsčionys Vilniaus gubernijos!“ S. I., s. a. Atsišaukimo kitoje pusėje teksta rusų kalba.—Lietuvos TSR MA Centrinė mokslinė biblioteka (toliau — MAB) —

dvarus. Atstovai turi reikalauti bežemiams žemės iš vyriausybės ir dvarininkų, o miškus atimti iš dvarininkų visus.

Ypač daug nutarimų, priesakų ir skundų valstiečiai siuntė II Valstybės dūmos atstovams.

P. Leonas savo memuaruose rašo gavęs apie 200 nutarimų, kuriuos perdavęs „Lietuvos ūkininko“ redakcijai, nes iš 1789 m. Prancūzijos revoliucijos patirties žinojęs, jog tokie dokumentai — vertingas istorijos šaltinis⁴². Vėliau jie greičiausiai žuvo. Du — Piniavos vls. ir Pabiržės vls. Suostų seniūnijos — užsiliko P. Leono archyve⁴³. P. Leonas nutarimų turinį trumpai užsirašė⁴⁴. Tos juodraštinės pastabos — sunkiai panaudojamas šaltinis: 64 dažniausiai keletą žodžių anotacijos (paskutinė pažymėta 58 nr.), nesusistemintos, yra pasikartojimų, kai kur supainiotas administracinis padalijimas, nenurodyta, kokie kolektyvai ir kiek žmonių nutarimus atsiuntė. Dauguma nutarimų, atrodo, priimti valsčių ir seniūnijų suėgose. Po Suostų seniūnijos nutarimu yra 211 parašų ir pavardžių. Gal tik keletą nutarimų atsiuntė pavieniai asmenys ar nedidelės žmonių grupės. P. Leono suminėtos vietovės — daugiausia valsčių pavadinimai, kitokių vietovių mažai. Nutarimai buvo atsiųsti ne mažiau kaip iš 54 valsčių (žr. 3 lentelę). Daugiausia nutarimų — iš Marijampolės aps., kurioje P. Leonas buvo išrinktas dviejų pakopų rinkimuose. Suvalkų gub. lietuviškosios dalies reprezentuota dauguma valsčių (32 iš 56).

Iš 25 valsčių P. Leonui atsiųstuose nutarimuose reikalaujama panaikinti netiesioginius mokesčius, išperkamuosius mokesčius laisviesiems žmonėms, sumažinti muitus, kitus mokesčius ir pakeisti juos progresyviais mokesčiais. Dažnas reikalavimas uždrausti gabenti į užsienį mišką ir pagerinti miškų ūkį. Valstiečiai skundėsi, kad dvarininkai ir valdininkai likvidacinėse lentelėse įrašytus ganiavos ir kuro servitutus atėmė arba sumažinę, o besinaudojančius jais baudžią. Ežeringų vietų valstiečiai skundėsi, kad dvarininkai ir valdininkai tą patį padarę su ežerais: iš pradžią pakrančių gyventojams leidę žvejoti, paskui — uždraudę, todėl dėl atimtų ežerų pakrančių jie negalį privažiuoti prie savo žemės už ežero. Buvo reikalaujama gražinti, vykdant žemės reformą, atimtas žemes, ganyklas, pievas, laukus. Skundėsi dėl žemės atėmimo ir buvę laisvieji žmonės.

Valstiečiai reikalavo duoti ganyklų, kur jų nebuvo duota „per ukazus“, t. y. 1861 ir 1864 m., leisti ganyti valstybiniuose miškuose. Antanavo vls. 150 valstiečių reikalavo ganyklų be mokesčio. Klebiškio, Kvietiškio, Liudvinavo, Kidulių ir Gelgaudiškio vls. nutarimuose reikalaujama išdalyti valstybines žemes ir majoratinius dvarus. Daugiau kaip 80 Šilgalių vls. atstovų reikalavo tą patį padaryti su bažnyčios bei vienuolynų žemėmis. Iš Biržų ir Skėmių vls. buvo siūloma bažnyčioms palikti po

⁴² MAB Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS), f. 117, Nr. 2337, p. 345; Nr. 1078, l. 53—54.

⁴³ MAB RS, f. 117, Nr. 2337, tarp p. 347 ir p. 348 10 nenumeruotų lapų, p. 359—389.

⁴⁴ MAB RS, f. 117, Nr. 2337, p. 216—228. Mūsų dėmesį į šį šaltinį atkreipė istorikas Z. Vasiliauskas, už tai jam dėkojame.

30 dešimtnių. Iš Kuršėnų, Pajevonio⁴⁵ ir Mockų (Suvalkų aps.) vls. siūle bažnyčiai palikti žemę, o anksčiau atimtąsias — sugrąžinti. Kidulių, Krasnavo ir Zyplių vls. nutarimuose reikalaujama per dideles dvarų dirvas išpirkti ir išdalyti bežemiams ir mažžemiams. Mockų vls. laiške reikalaujama atimti iš dvarininkų jų turimus kaimuose daržus. Pajevonio vls. valstiečiai siūle palikti dvarininkams iki 1000 margų, Biržų vls.— iki 400—500 dešimtnių⁴⁶, o Kauno gub. rinkėjai — iki 100 dešimtnių, be to, nuomininkams atiduoti nuomojamas žemes, o dvarininkams uždėti progresyvinius mokesčius, „tai dvarininkai patys greit parduos“.

Šilgalių vls. nutarime už konfiskuojamas žemes buvo siūloma sumokėti „pagal teisingą kainą“. Pajevonio vls. taip pat siūle išpirkti majoratų ir dvarininkų nusavinamas žemes. Biržų vls. siūle savininkams, kurių dvarai įkurti panaikintų kaimų vietoje, nieko nemokėti, tačiau, jei kas tą žemę yra pirkęs, tiems užmokėti pagal kainas, kurias nustatys valstiečių išrinktos komisijos. Utenos vls. reikalavo priverstinai išpirkti dvarų žemę ir skirti ją bežemių ir mažžemių nuosavybėn. Iš Kuršėnų vls. reikalaujama bežemiams ir mažžemiams išdalyti praskolintus dvarus. Kupiškio vls. 88 atstovai reikalavo duoti žemės „visiems darbo žmonėms, kurie tik panorės ją dirbti“⁴⁷. Skėmių vls. valstiečiai reikalavo atimti žemę iš dvarų, kurie įkurti atimtoje iš valstiečių žemėje. Suostų seniūnijos valstiečiai prašė perduoti Dūmos žemės komisijai jų 1907 m. birželio 1 d. nutarimą — reikalavimą bežemiams ir mažžemiams be išpirkimo išdalyti seniūnijoje esančius Linkiškių, Rindaugų ir Kočėnų dvarus. Nutarime plačiai rašoma, kaip dvarininkai nuo XVIII a. iki 1867 m. atiminėjo iš valstiečių žemę. Jis primena žinomo knygnešio Jurgio Bielinio brošiūras. Ruošiant Suostų seniūnijos nutarimą, greičiausiai dalyvavo J. Bielinis (pasirašę keletas Bieliakų — Bielinų, yra parašas ir „Jurgis Bielinis“). Knygnešys gyveno Suostų seniūnijos Purviškių k.).

Iš 32 valsčių P. Leonui atsiųstuose nutarimuose buvo reikalaujama grąžinti atrėžtasias žemes bei atimtas naudmenas. Išplėsti valstiečių žemėvaldą, parceliuoti dvarus reikalavo iš 24 valsčių. Tarp tų, kurie reikalavo ganyklų (3 lentelė, 8 skiltis), buvo, matyt, norinčių susigrąžinti atimtąsias ganyklas. P. Leonui atsiųstuose nutarimuose reikalavimų grąžinti atraižas pasitaikydavo dažniau, negu reikalavimų parceliuoti arba atimti dvarus. Valstiečiai kėlė ir kitokius reikalavimus: ekonominius (neleisti lupikautojams imti didelius procentus, išplėsti kreditą, iš dvarininkų imti pinigų keliams taisyti ir pašto arkliams išlaikyti), politinius bei kultūrinius (įvesti ministrų atsakomybę, sumažinti biurokratinį aparatą, panaikinti valsčių teismus, neversti dešimtininkų eiti policijos pareigas, įvesti beluominį ir nepriklausomą nuo policijos valsčių, panaikinti ypatingosios apsaugos ir karo padėtį, paskelbti amnestiją politiniams kali-

⁴⁵ Leonas P. Dūma ir Lietuvos reikalai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 balandžio 4 (17), p. 225—226.

⁴⁶ Tyla A. Min. veik., p. 192.

⁴⁷ Dūma ir Lietuvos reikalai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 balandžio 11 (24), p. 240; birželio 10 (23), p. 374.

niams, sutrumpinti karo tarnybos laiką, įvesti visuotinį privalomą ir nemokamą pradinį mokymą, atkurti Vilniaus universitetą) ir nacionalinius (suteikti Lietuvai autonomiją, lygias teises lietuviams, įstaigose ir mokyklose įvesti lietuvių kalbą). Politiniai ir nacionaliniai reikalavimai buvo iškelti 30-yje valsčių, politiniai — 24-uose ir nacionaliniai — taip pat 24-uose valsčiuose.

Dar daugiau priesakų gavo II Valstybės dūmos Lietuvos socialdemokratų (toliau — LSD) atstovų kuopa. Tie dokumentai taip pat neišliko, bet jie anotuoti socialdemokratų spaudoje. LSD atstovų kuopa 1907 m. vasario 27 d. paskelbė savo programą, kurią ji ketino ginti Dūmoje. „Stovėsime už tai, — rašoma joje, — kad būtų atimti miškai, žemės ir ežerai iš valdžios, caro šeimos ir jo giminių, iš cerkvių, bažnyčių, klioštorių ir majoratų valdytojų. Reikalavimais taip pat, kad iš didžiųjų dvarininkų būtų atimti miškai, bendrosios valstiečių su dvarais ganyklos, žemės, buvusieji lig šiol valstiečių servitutai ir ežerai. Stovėsime už tai, kad visi atimtieji plotai būtų atiduoti į visų Lietuvos gyventojų rankas, kad tie gyventojai visuotinu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu išrinktų savo seimus ar komitetus ir jiems pavestų išrišti ant vietos žemės klausimą, t. y. kad tie seimai ar komitetai nutartų, kiek ir kuriuos miškus, žemes ir ežerus atimti ir kam juos sunaudoti“⁴⁸. Vadinasi, buvo numatoma reikalauti atimti dalį žemės ir iš stambiųjų dvarininkų: dalį miškų ir ginčijamas valstiečių žemes. Reikalavimas į žemės fondą paimti valstybės, caro šeimos, bažnyčios ir cerkvės žemes Lietuvai turėjo nedidelę reikšmę, nes tokių žemių čia buvo mažai.

Iki gegužės 15 d. LSD atstovų kuopa gavo 255 laiškus — daugiausia kolektyvinius priesakus apie tai, ko reikalauti Dūmoje. Daugiausia priesakų buvo gauta iš Panevėžio (49), Ukmergės (34), Šiaulių (33), Zarasų (20) ir Kauno (15) apskrįčių. Iš 255 priesakų 13 nusiūsta ne iš Lietuvos, 5 — ne valstiečių (tarp jų du bajorai prašė gražinti 1863 m. atimtus nedidelius dvarus), 9 — turinys neaiškus. Iš kitų 228 priesakų 44-uose įvairūs asmeniniai reikalavimai ir prašymai paleisti suimtuosius (25), skundžiamasi valdžia (7); laisvieji žmonės, kurių nepalietė 1905 m. lapkričio 3 d. manifestas dėl išperkamuųjų mokesčių panaikinimo nuo 1907 m., reikalavo juos panaikinti (8)⁴⁹, 4-uose reikalaujama atleisti nuo mokesčio cerkvei, padidinti darbo užmokestį dvaro darbininkams, išspręsti ginčą dėl tilto, panaikinti muitus žemės ūkio mašinoms.

184-uose (80,7%) priesakuose buvo keliami žemės klausimai. Juos atsiuntė (kartais pasirašydavo tik įgaliotiniai) daugiau kaip 6000 žmonių (žr. 4 lentelę), daugiausia valstiečiai vyrai. Valstiečių moterų bei kitų luomų atstovų laiškų pasitaikydavo retai. Kai kurie valstiečiai priesakuose reikalavo pagerinti žemės naudojimosi ar įsigijimo sąlygas (1,0%). Gra-

⁴⁸ Lietuvos socialdemokratų-atstovų kuopos atsišaukimas. Lietuvos darbininkai ir valstiečiai! — „Skardas“, 1907 vasario 27 (kovo 12), p. 131.

⁴⁹ Kitur nurodoma, kad laisvieji žmonės atsiuntė 14 kolektyvinių laiškų. Žr. LSD atstovų kuopos sekretorius A. Povyljus. Buvusiems antrosios eilės „valniems“ žmonėms. — „Skardas“, 1907 balandžio 25 (gegužės 8), p. 261.

žinti žemes, atimtas per 1861 m. reformą, prašė 19,4% žmonių. Apie 23,8% žmonių reikalavimus negalima tiksliai ką nors pasakyti. Iš trumpų anotacijų matyti tik tiek, kad jie rašė dėl žemės („dėl žemės“, „dėl žemės ir laisvės“). Dalis jų, matyt, taip pat norėjo atgauti žemes. Absoliuti dauguma — 54,1% arba parėmė kuopos programą (31,0%), arba ją net išplėtė, reikalaudami atimti iš stambiųjų dvarininkų visą žemę arba atimti žemę iš visų dvarininkų (23,1%). Iš Panevėžio aps.— 21 priesakas, iš Ukmergės ir Šiaulių — po 7, iš Kauno — 4 ir iš Vilkaviškio aps.— 1 parėmė arba išplėtė kuopos programą. Iš tų apskričių dažniau buvo reikalaujama parceliuoti dvarus ir P. Leonui nusiųstuose priesakuose. Su radikaliais agrariniais reikalavimais paprastai kartu buvo keliami ir aiškiai suformuluoti politiniai reikalavimai. 1905—1907 m. revoliucijos pabaigoje, ten, kur aktyviau veikė LSDP, daugelis valstiečių ėjo su revoliuciniu tos partijos sparnu.

II Dūmos atstovams nusiųstuose priesakuose taip pat nurodomi įvairūs šaltiniai, iš kurių turėjo būti paimta žemė. A. Bulotai nusiųstuose priesakuose — 1907 m. kovo 10 d. Krosnos vls. 56 valstiečių ir Bartninkų vls. 55 valstiečių — reikalaujama duoti bežemiams majoratų ir cerkvių žemes⁵⁰. Kartais galima pastebėti valstiečių reikalavimų evoliuciją. Antai Čypėnų vls. sueiga 1905 m. pabaigoje nutarė paimti į savo rankas miškų kontrolę, o 1907 m. šio valsčiaus atstovai buvo už dvarų, valdžios ir bažnyčios žemių atėmimą⁵¹. Panevėžio aps. bežemiai priesake LSD atstovų kuopai reikalavo atimti žemę „ne tik nuo valdžios, bet ir nuo dvarininkų“. „Atimtosios žemės, miškai ir vandenys turi būti pavesti vietiniams seimams sodžiaus vargdienių naudai [. . .] Mes gerai jaučiame, kad senoji valdžia to visko neduos ir dėlto jūs kovokit, kol nebus sušauktas visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu seimas“⁵². Tai, kad autonomijos siekimą Lietuvai valstiečiai siejo su agrariniais reikalavimais, aki-vaizdžiai matyti iš Suostų seniūnijos nutarimo. Išdėstę reikalavimą išdalyti dvarus, valstiečiai rašė: „idant tas mūsų reikalavimas nepasiliktų tuščias, reikalaujame pilnos Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje; išgaut autonomiją — tada visi mūsų reikalavimai bus užganėdinti“.

LSD atstovų kuopos programa formavosi ne be valstiečių įtakos. 1907 m. gegužės 16 d. Dūmoje kuopa pareikalavo nusavinti visą stambių ir vidutinių dvarų žemę be atlyginimo⁵³. Daugelis Lietuvos valstiečių reikalavimų, taip pat ir agrariniai, sutapo su RSDDP II suvažiavimo priimta programa-minimum. Revoliucijos metu Rusijos valstiečiai, kaip žinome, iškėlė reikalavimą nacionalizuoti visą žemę, kurį parėmė V. Le-

⁵⁰ Dūma ir Lietuvos reikalai.—„Lietuvos ūkininkas“, 1907 kovo 28 (balandžio 10), p. 208; balandžio 11 (24), p. 240.

⁵¹ Tyla A. Min. veik., p. 97, 190—191.

⁵² Dūma.—„Skardas“, 1907 kovo 20 (balandžio 2), p. 185.

⁵³ Lietuvos socialdemokratų atstovų kuopos pranešimas apie žemės klausimą Lietuvoje.—„Skardas“, 1907 gegužės 23 (birželio 5), p. 316—317. Государственная дума. Стенографические отчеты. 1907 год. Сессия 2, ч. 2, стлб. 681—682. Приложение к стенографическому отчету 39-го заседания.

nicas. RSDDP IV suvažiavime priimtoje agrarinėje programoje buvo reikalaujama tik konfiskuoti privatinės žemės, išskyrus smulkiają žemėvaldą. Tokią programą Dūmoje kėlė ir LSD atstovų kuopa⁵⁴.

Kuopa pasisakė už konfiskavimą, o valstiečiai pasisakydavo ir už konfiskavimą, ir už išpirkimą. Dėl išpirkimo valstiečiai nebūgštavo. Lietuvoje žemės išpirkimo mokesčiai buvo gerokai mažesni už nuomos kainas. Valstiečių ir kadetų „teisingas išpirkimas“— skirtingi dalykai. Kadetų agrarinės programos tikslas — išsaugoti dvarininkų žemėvaldą. Jos demagoginis pobūdis išryškėjo dar tebevykstant revoliucijai.

Nusavintas žemes valstiečiai dažniausiai siūlė atiduoti bežemiams ir mažžemiams. Matyt, netenka abejoti, kad jos turėjo būti atiduotos privačion nuosavybėn. Tik miškų išdalijimas nebuvo minimas. Jie turėjo būti prieinami visiems ir kontroliuojami liaudies, t. y. sudemokratintos valstybės. Jau V. Kapsukas atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos valstiečiai nepritarė žemės nacionalizavimui⁵⁵. Valstiečiai dvarininkų žemėvaldą šturmavo nedrąsiai: savo siekimus stengėsi pateisinti tuo, kad dvarai įkurti valstiečių žemėje, už visos dvarų žemėvaldos likvidavimą pasisakydavo retai.

* * *

XX a. pradžioje Lietuvos kaime kapitalizmas palyginti buvo toli pažengęs, o valstiečiai — subrendę politinei kovai. Politinį judėjimą stipri- no jį neatskiriama dalis — nacionalinis judėjimas. 1905 m. LSDP vyravo nuomonė, kad svarbiausia yra politinė kova, o valstiečius reikia sulaukyti nuo agrarinės revoliucijos. Kaime buvo stipri buržuazinės ideologijos įtaka. Dvarininkai dėjosi taip pat esą opozicijoje caro valdžios atžvilgiu. Dėl šių objektyvių ir subjektyvių faktorių 1905—1907 m. buržuazinės- demokratinės revoliucijos kilimo laikotarpiu — 1905 m.— kaime vyravo politinis judėjimas. 1906—1907 m., nors jau dominavo antidvarininkinis judėjimas,— vyko daugiausia dvarų darbininkų streikų, tačiau agrarinis judėjimas buvo nestiprus, revoliucija pastebimai silpnėjo. Revoliucijos metu kaime vyravo pirmasis socialinis karas — visų valstiečių kova prieš caro valdžią ir kitas feodalines liekanas. Prieštaravimai tarp valstiečių varguomenės ir buržuazijos buvo antroje vietoje. Jie buvo akivaizdesni samdos santykiuose, o ne žemėvaldoje.

Jau 1905 m. paaiškėjo, kad valstiečiams svarbiausia žemė. Agrariniai reikalavimai sudarė politinio judėjimo ekonominį turinį. Dažniau ir konkrečiau jie buvo keliami revoliucijos atsitraukimo laikotarpiu, ypač priesakuose ir laiškuose II Valstybės dūmos atstovams.

Valstiečiai labai dažnai reikalavo grąžinti atraizas, išplėsti jų žemėvaldą — perduoti jiems valstybės, majoratinių dvarų, bažnyčių bei cerkvių ir vienuolynų žemes. Daugelis valstiečių (iš tų, kurie pareiškė savo nuomonę), ypač ten, kur aktyviai veikė LSDP, reikalavo parceliuoti

⁵⁴ Leninas V. I. Raštai, t. 13, p. 371.

⁵⁵ Kapsukas V. Raštai, t. 3, p. 24, 259.

dvarus ir nusavinti stambiuosius dvarus. Kai kurie reikalavo visai likviduoti dvarų žemėvaldą. Valstiečiai retai pasisakydavo apie sąlygas, kuriomis norėjo gauti žemės ir ja naudotis. Paprastai reikalavo skirti ją nuosavybėn, dažniausiai bežemiams ir mažžemiams.

Kaime plačią agitaciją vykdė LSDP nariai. Įvairiais keliais valstiečius pasiekdavo RSDDP agrarinė programa. Tokiomis sąlygomis formavosi pozicija žemės klausimu. Ji savo ruožtu turėjo įtakos ir LSDP. II Dūmoje LSD atstovų kuopa išplėtė savo agrarinę programą iki reikalavimo konfiskuoti stambiuosius bei vidutiniuosius dvarus.

V. Leninas, išanalizavęs Rusijos pirmosios revoliucijos patirtį, padarė išvadą, kad Rusijos valstiečiai parodė, jog RSDDP 1903 m. agrarinėje programoje buvo padaryta klaida — apsiribota reikalavimu grąžinti at-
raizhas. Tą klaidą V. Leninas siejo su kapitalizmo išsivystymo Rusijos žemdirbystėje pervertinimu⁵⁶. „Jokia statistika pasaulyje, — rašė V. Leninas, — negali apskaičiuoti, kiek būtent yra „sukietėję“ valstiečių buržuazijos elementai tam tikroje šalyje, kad būtų galima žemėvaldą pritaikyti prie ūkininkavimo žemėje. Tai gali apskaičiuoti tik pačių savininkų masė“⁵⁷. Tokiu apskaičiavimu V. Leninas laikė valstiečių agrarinę programą. Atsižvelgdami į Lietuvos valstiečių agrarinius reikalavimus, galime padaryti išvadą, kad Lietuvoje prūsiškojo tipo kapitalizmas buvo labiau įsitvirtinęs, negu Rusijoje, tačiau, kaip ir joje, nebuvo nugalėjęs.

АГРАРНЫЙ ВОПРОС В ЛИТВЕ В РЕВОЛЮЦИИ 1905—1907 гг. (ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ДВИЖЕНИИ КРЕСТЬЯН И ИХ АГРАРНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ)

А. МУЛЯВИЧЮС

Резюме

В статье анализируется вопрос об участии крестьян Литвы в революции 1905—1907 гг. и их аграрных требованиях.

На основе данных А. Тилы (1968) автором настоящей статьи подсчитаны выступления крестьян Литвы за два с половиной года революции. Из 1059 выступлений в 120 случаях имели место разгромы казенных винных лавок (данные неполные). Абсолютно преобладали виды политического движения — 59,3% всех выступлений (см. табл. 1). Стачки рабочих имений составляют 34,7, столкновения с помещиками из-за земли — 4,6, поджоги и разгромы имений — 1,1%. Преобладание видов антиправительственного и политического движения обусловлено несколькими причинами: крестьянское движение под влиянием бурных революционных событий вступило в более высокую стадию борьбы; политическое движение стимулировалось национальным движением, являвшимся неотделимой его частью; антипомещичье движение сдерживалось влиянием буржуазной идеологии; Социал-демократическая партия Литвы

⁵⁶ Leninas V. I. Raštai, t. 10, p. 152; t. 13, p. 230—232.

⁵⁷ Leninas V. I. Raštai, t. 13, p. 262.

(СДПЛ) не повела крестьян в аграрную революцию; помещики прилагали усилия ослабить антипомещичье движение, декларируя, что дворянство все еще продолжает страдать в результате принятых парламентом мер после восстания 1863 г.

Политические выступления доминировали только в период подъема революции. В 1906—1907 гг. преобладало антипомещичье движение — в основном стачки сельскохозяйственных рабочих, но революционное движение в целом уже значительно ослабло.

Аграрные требования, прежде всего борьба за расширение крестьянского землевладения, составляли экономическое содержание политических требований. В годы спада революции аграрные требования имели место чаще и проявлялись в более конкретной форме. Делегатам от Литвы в I и, особенно, во II Государственную думу крестьяне направили около 800 наказов и жалоб. Сохранилась незначительная часть этих документов (в основном опубликованных). Однако имеется немало опубликованных и рукописных аннотаций. Статистическая обработка около 500 таких аннотаций свидетельствует о том, что крестьяне требовали возвращения отрезков, т. е. отобранных у них при проведении реформ 1861 и 1864 гг. земель: чаще всего пастбищ и участков. Эти требования разоблачают несостоятельность утверждений буржуазной историографии о якобы значительном увеличении (на $\frac{2}{5}$) крестьянского землевладения при проведении реформы 1861 г. Крестьяне требовали также расширить их землевладения путем передачи им государственных, церковных, монастырских, майоратных и конфискованных после 1863 г. земель. Часть крестьян высказывалась за парцелляцию имений или ликвидацию крупного помещичьего землевладения. Незначительная часть крестьян была сторонницей ликвидации помещичьего землевладения в целом. Требования крестьян формировались, с одной стороны, под влиянием социал-демократии; в свою очередь эти требования оказали влияние на тактику СДПЛ по аграрному вопросу. Крестьяне выступали против собственности помещиков нерешительно: свои требования они оправдывали тем, что имения были созданы на землях уничтоженных деревень, часто соглашались с выкупом земли (разумеется, на совершенно других основах, чем те, на которых базировался «справедливый выкуп», предложенный кадетами). Не всегда видно, как крестьяне намеревались поступить с изъятыми у помещиков землями. Чаще всего они имели в виду раздачу этих земель безземельным и малоземельным в собственность. Требования национализации земли не выдвигались. Аграрная программа крестьян дает основание сделать заключение, что прусский тип капитализма в Литве укрепился значительно, чем в России, но, как и в России, он окончательно не победил.

Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas
nuo 1905 m. iki 1907 m. vidurio*

Eil. Nr.	Judėjimų rūšys	Iš viso judėjimų		1905		1906		1907	
		skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
1.	Susidūrimai su dvarininkais dėl žemės	43/3	4,6	27	2,9	12/3	1,3	4	0,4
2.	Dvarų deginimai ir užpuolimai	10/2	1,1	8/1	0,9	1/1	0,1	1	0,1
3.	Priešinimasis duoklės išieškojimui	3/2	0,3	1	0,1	1/1	0,1	1/1	0,1
4.	Politiniai mitingai ir demonstracijos	246/90	26,2	240/87	25,6	6/3	0,6	—	—
5.	Mokyklų sudemokratinimas (mokyklų skaičius)	188	20,0	186	19,8	2	0,2	—	—
6.	Valsčių valdybų pašalinimas ir kūrimas naujų (valsčių skaičius)	123	13,1	120	12,8	3	0,3	—	—
7.	Dvarų darbininkų streikai	326/48	34,7	167/6	17,8	142/31	15,1	17/11	1,8
Iš viso:		939/145**	100,0	749/94	79,9	167/39	17,7	23/12	2,4

Pastaba. Vardiklyje — tu pačių vietovių pakartotiniai judėjimai.

* Lentelė sudaryta, remiantis Tyla A. 1905 metų revoliucija... p. 222—251 (1—5 priedai — pirminės lentelės).

** Neįeina judėjimai prieš deginimus, Negalutiniais duomenimis, Kauno ir Suvalkų gubernijoje buvo išdužyta bei uždaryta 120 monopolijų. Ten pat, p. 145—146.

Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimų nuo 1905 m. iki 1907 m. vidurio pasiskirstymas rajonais*

Eil. Nr.	Judėjimų rūšys	Vakarų		Vidurio ir šiaurės rytų		Rytų ir pietryčių		Pietvakarių	
		skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
		j u d ė j i m a i							
1.	Sustūrimai su dvarininkais dėl žemės	15/2	1,6	17/1	1,8	3	0,3	8	0,8
2.	Dvarų deginimai ir užpuldinėjimai	3	0,3	6/2	0,6	—	—	1	0,1
3.	Priešinimasis duoklės išieškojimui	3/2	0,3	—	—	—	—	—	—
4.	Politiniai mitingai ir demonstracijos	79/26	8,4	102/44	10,9	10/1	1,1	55/19	5,9
5.	Mokyklų sudemokratinimas (mokyklų skaičius)	56	6,0	76	8,1	12	1,3	44	4,7
6.	Valsčių valdybų pašalinimas ir kūrimas naujų	32	3,4	49	5,2	10	1,1	32	3,4
7.	Dvarų darbininkų streikai	115/17	12,3	45/3	4,8	4	0,4	162/28	17,3
Iš viso:		303/47	32/3	295/50	31,4	39/1	4,2	302/47	32,2

Visų valstiečių (vyrų ir moterų) skaičius tūkstančiais**

10-čiai tūkstančių valstiečių teko judėjimų

4,8

6,1

1,1

8,6

Pastaba. Vardiklyje — tu pačių vietovių pakartotiniai judėjimai.

* Lentelė sudaryta, remiantis tuo pačiu šaltiniu, kuris nurodytas 1-oje lentelėje. Vakarų rajonas (žemaitija): Telšių, Raseinių, Šiaulių, Kauno aps. Vidurio ir šiaurės rytų: Panevėžio, Ukmergės, Zarasų aps. Rytų ir pietryčių: Vilniaus, Tauragės, Švenčionių aps. Pietvakarių rajonas (Užnemunė): Naumiesčio, Marijampolės, Vilkaviškio, Kalvarijos, Seinų aps.

** Kauno ir Vilniaus gubernijų valstiečių skaičius (1905 m.) iš: Статистика землевладения 1905 г. Свод Данных по 50-ти губерниям Европейской России. СПб, 1907, с. L, табл. 34; Suvalkų gub. (1897) iš: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., т. LIX. Сувалкская губерния. СПб., 1904, с. 2.

Paskiriant valstiečių skaičių rajonais, atsižvelgta į jų skaičiaus pasiskirstymą apskritimis pagal 1897 m. surašymą. Ap- skričių dalys, įėjusios į Lietuvos TSR teritoriją, nustatytos pagal: Мулевичус L. Lietuvos valstiečių judėjimas 1864—1904 metais, p. 32.

Valstiečių agrariniai reikalavimai
(pagal II Valstybės dūmos atstovui P. Leonui atsiųstus priesakus ir skundus) *

Apskritis	Dėl mo- kesčių	Už- drausti eksportuoti mišką	Gražinti servitutus ir atrež- tąsias žemes				Išplėsti valstiečių žemėvaldą				Pagarinti žemes ūkio darbininkų padėtį		Iš viso	
			leisti naudoti ežerai- s	servi- tutus	kitas žemes	iš viso	duoti ganyk- lų	išdalyti valstybi- nes žemes ir majo- dvarus	parce- liuoti dvarus	iš viso	atsiun- tė nu- tari- mus	kėlė žemės kiau- simą		
Valsčių skaičius														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Telšių	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	1	
Raseinių	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	1	
Šiaulių	2	1	—	1	2	3	1	2	2	2	1	4	4	
Kauno	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	
Panevėžio	2	3	—	1	1	2	—	1	2	2	1	6	3	
Ukmergės	1	1	1	3	2	3	—	—	2	2	—	4	4	
Zarasų	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	1	
Trakų	—	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	1	1	
Naumiesčio	4	3	—	4	1	4	—	3	3	4	1	5	5	
Marijampolės	6	6	—	2	2	4	5	3	—	7	—	10	7	
Vilkaviškio	1	1	—	4	—	4	—	—	1	1	—	5	4	
Kalvarijos	2	1	1	—	—	1	1	1	—	2	2	3	2	
Seinų	2	1	5	3	3	6	1	—	1	2	—	7	7	
Suvalkų	2	1	—	1	—	1	—	—	1	1	—	2	1	
Iš viso:	25	21	7	21	15	32	9	10	13	24	5	53	42	

* Lentelė sudaryta, remiantis šaltiniu: MAB, f. 117, Nr. 2337, p. 216—228.

4 lentelė

**Lietuvos valstiečių priesakų, nusiųstų II Valstybės dūmos
Lietuvos socialdemokratų kuopai, reikalavimai žemės klausimu***

Eil. Nr.	Reikalavimai	Priesakai		Juos atsiuntusių (pasirašiusių) žmonių arba jų įgaliotinių	
		skaičius	%	skaičius	%
1.	Palengvinti žemės išpirkimo, pirkimo arba nuomos sąlygas	8/1	4,4	58	1,0
2.	Gražinti atrėžtąsias žemes:	61/6	33,2	1160	19,4
	a) ganyklas	13/3		166	
	b) servitutus	3/1		67	
	c) pievas (kartais ir ganyklas)	5/1		79	
	d) mišką (kartais pievas ir ganyklas)	3		114	
	e) įvairias žemes (taip pat ir ariamas)	30/1		697	
	f) atimtus sklypus (ūkius)	7		37	
3.	„Dėl žemės“	72/10	39,1	1423	23,8
4.	Įgyvendinti kuopos programą	28/4	15,2	1860	31,0
5.	Įgyvendinti kuopos programą ir atimti žemę iš stambiųjų dvarininkų	7	3,8	1151	19,2
6.	Įgyvendinti kuopos programą ir atimti žemę iš visų dvarininkų	5/1	2,7	234	3,9
7.	Bežemių ir mažžemių dėl žemės ir prieš ūkininkus	3	1,6	104	1,7
Iš viso:		184/22	100,0	5990	100,0

Pastaba. Vardiklyje — skaičius priesakų (nurodytas ir bendrame skaičiuje), kuriuos atsiuntusių žmonių skaičius nežinomas.

* Lentelė sudaryta, remiantis šaltiniais: „Skardas“, 1907, Nr. 10, p. 155; Nr. 14, p. 223—224; Nr. 15, p. 240; Nr. 17, p. 260—261; Nr. 19, p. 290; „Dūmos darbai“ („Skardo“ priedas“), 1907, Nr. 2, p. 8; Nr. 3, p. 12; Nr. 4, p. 16; Nr. 6, p. 24; Nr. 7, p. 28; Nr. 8, p. 31—32; Nr. 9, p. 36; „Žarija“, 1907, Nr. 1, p. 15—16.